

BUHÁLY ATTILA

Mi köze van Sardurinak Ištarhoz?

Asszír logogrammák urartui szolgálatban

A Kr. e. 9. század második felére egy új államalakulat kezd feltűnni az ókori Keleten, pontosabban a korabeli Kelet-Anatóliában: Urartu. Az állam kialakulásának eseménytörténeti vonatkozásairól nincsenek közvetlen adataink; az ugyanakkor valószínűsíthető, hogy abban jelentős szerepet játszott az ebben az időben szintén megerősödő Újasszír Birodalom.

A középasszír és a korai újasszír írott források Kelet-Anatólia területére helyezik *Nairi* és *Uruatri* „országokat”, amelyek ellen több-kevesebb rendszerességgel zsákmányszerző hadjáratokat folytattak az asszír királyok. Ezekben a területeken – az asszír források szerint – különböző „királyok”, valójában bizonyára különböző törzs- vagy klánfőnökök által irányított, a magas hegyek miatt egymástól elszigetelt közösségek éltek, nagyjából az oszmán-korban leírt *aširet*-rendszernek megfelelően.¹

III. Šulmanu-ašaredu idején (Kr. e. 858–824) azonban némi változás következett be. Ekkor ugyanis eltűnt az „országokra” és a „királyokra” történő utalás (így többes számban!) a hadjáratokról szóló tudósításokban, ezzel szemben konkrét város- és uralkodónevek bukkantak fel. Az asszír király első hadjáratában (Kr. e. 858.) bukkant fel először az urartui *Arame* és székvárosa, *Sugunia* neve.² Később, a harmadik hadjáratában (Kr. e. 856.) szintén feltűnt *Arame* és egy új város, *Aršašku(n)*.³ Kr. e. 832-ben legfőbb asszír hadvezér, a *turtānu* vezetésével indult újabb hadjárat Urartu és királya, *Siduri* ellen.⁴

---

¹ A laza törzsszövetségi rendszerre jó példa az I. Šulmānu-ašarīdu egyik hadjáratáról szóló beszámoló: az asszír király e felirat szerint három nap alatt nyolc „országot” foglalt el, és 51 „várost” rombolt le. (Grayson, Albert K.: *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia B.C. (To 1115 B.C.)*. Toronto, 1987. 180–186.; Mayer, Walter: *Die Frühgeschichte der assyrisch-urartäischen Beziehungen vom 14. bis zur 2. Hälfte des 9. Jhd. v. Chr.* In: Mauer, Gerlinde – Magen, Ursula (Hrsg.): *Ad bene et fideliter seminandum. Festgabe für Karlheinz Deller zum 21. Februar 1987*. Neukirchen – Vluyn, 1988. 205–207. Vö.: Harmatta János (szerk.): *Ókori keleti történeti chrestomatia* [ÓKTCh]. Budapest, 1996⁵ III G6). Az Urartu őstörténetével kapcsolatos Kr. e. 13–9. századi asszír források feldolgozását lásd Mayer: *Die Frühgeschichte*, id. mű. A kora-vaskori Kelet-Anatólia törzsi társadalmai az oszmán-kori *aširet*-rendszer tükrében: Batmaz, Atilla: *War and Identity in the Early History of Urartu*. In: Çilingiroğlu, Altan – Sagona, Antonio (eds): *Anatolian Iron Ages 7. The Proceedings of the Seventh Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Edirne 19–24 April 2010*. Leuven – Paris – Walpole MA, 2012. 23–50.

² URU *su-gu-’ni’-a* URU *dan-nu-ti-šú šá ma-ra-me* KUR *ú-ra-ar-ṭa-a-a*: Grayson, Albert K.: *Assyrian Rulers of the Early First Millennium B.C. Vol. 2. (858–745 B.C.)*. Toronto, 1996. 8, Text 1:29b-30a; l. még 14., Text 2 i 24.

³ URU *ar-ša-áš-ku* URU *MAN-ti-šú šá ma-ra-me* KUR *ú-ra-ar-ṭa-a-a*: Grayson, *Assyrian Rulers*, 20., Text 2 ii 48, *passim*.

⁴ *me-se-du-ri* KUR *ú-ra-ar-ṭa-a-a*: Grayson: *Assyrian Rulers*, 69., Text 14:144.

Az utóbbi személy már nyomon követhető urartui források alapján is: I. Sarduri (Kr. e. körülbelül 835–825) ugyanis az első olyan urartui uralkodó, aki írott forrásokat hagyott maga után. Ezek a források többnyire szikla- és sztéléfeliratok, amelyeket az urartui királyok hoznak, hozattak létre, és az ő cselekedeteikről, illetve rendelkezéseikről szólnak, legyenek azok különböző hadjáratok, város- és erődalapítások, különböző infrastrukturális létesítmények (például víztározók, csatornák) vagy szőlőskertek, gyümölcsösök. Mivel ezek a feliratok az uralkodók intencióit tükrözik, és szinte minden esetben feltüntetik az adott uralkodó apját is, az urartui királyok szekvenciája pontosan nyomon követhető szinte kétszáz éven keresztül: I. Sarduritól (Sarduri fia) Išpuinin keresztül (Argišti fia) II. Rusáig. A feliratokból pedig jól láthatók az adott uralkodóhoz fűződő cselekedetek, események – természetesen urartui nézőpontból.

Ezekből a feliratokból, illetve kortárs asszír forrásokból a következő folyamat bontható ki Urartu történetére nézve:⁵ az I. Sardurit követő időszakban, Išpuini és Minua uralkodása alatt az állam terjeszkedni kezdett. Egyrészt uralma alá vonta az Urmia-tó vidékét (Hasanlu elpusztítása), majd Ardinibe (asszír nevén: Muşaşir, ma: Mudjesir) bevonulva megtörtént a dinasztikus főisten, Haldi integrálása a kultuszgyakorlatba, másrészt pedig nyugati irányba haladva elérte és pacifikálta az Eufrátesz anatóliai szakaszától keletre eső területeket. Később Urartu a különböző zsákmányszerző hadjáratok és a kiszemelt területeken végrehajtott erőd- és városlapításoknak köszönhetően a kelet-anatóliai, transzkaukázusi térség legnagyobb hatalmává vált. Az asszír birodalommal való konfrontációkban azonban a peremterületeken rendre alulmaradt Urartu (vereség III. Tukulti-apil-ešarrától Kr. e. 743-ban, majd II. Šarru-kíntól 714-ben); ezek azonban korántsem bírtak olyan nagy jelentőséggel, mint ahogy korábban a kutatás vélte. Amellett, hogy a II. Šarru-kínnal való összeütközés idején az államnak jelentős kimmer invázióval is szembe kellett néznie, a Kr. e. 7. század eleje Urartuban láthatólag a másodvirágzás és az Asszíriával való *modus vivendi* kora volt.

Az ugyanakkor, hogy az állam pusztulása mikor és hogyan következett be, nem világos. Az okok között szóba kerülhet külső (szkíta és/vagy méd) támadás, belső harcok vagy akár természeti katasztrófák (például földrengés) is.⁶ Az bizonyos, hogy amikor Kr. e. 590 körül a médek és a lüdek egymással háborúztak (*Hérodotosz* I: 106), Urartu, legalábbis mint

⁵ Az Urartu történetét átfogó összefoglaló monográfiát illetően lásd: Salvini, Mirjo: *Geschichte und Kultur der Urartäer*. Darmstadt, 1995.; magyar nyelven: Buhály Attila: *Urartu története és kultúrája*. In: Minya Károly (szerk.): Mesterfüzet I. A tanári szakképzésben részt vevő hallgatók számára: szaktudományi és metodikai háttér tanulmányok MA-mesterképzésekhez. Nyíregyháza, 2010. 27–46. Az utóbbi évek kutatási eredményeit, illetve diskurzusait jól bemutatja a néhány éve Münchenben rendezett konferencia kötete: Kroll, Stephan – Gruber, Claudia – Hellwig, Ursula – Roaf, Michael – Zimansky, Paul (eds.): *Biainili-Urartu. The Proceedings of the Symposium held in Munich 12–14 October 2007*. Leuven, 2012. A történeti, kronológiai kérdésekhez lásd különösen: Fuchs, Andreas: *Urartu in der Zeit*. 135–161. Urartu története az uralkodók szerepére, karizmájára fókuszálva: Julia Linke: *Das charisma der Könige. Zur Konzeption des altorientalischen Königtums im Hinblick auf Urartu*. Wiesbaden, 2015.

⁶ Az ezzel kapcsolatos vitát lásd Hellwig, Ursula: *Der Niedergang Urartus*. In: Biainili-Urartu, 227–241. Az biztos, hogy az utóbbi évtizedek mondhatni legalaposabban kutatott urartui erődítményét, a Van-tó keleti partján fekvő Ayanist földrengés döntötte romba – sajnos nemcsak a Kr. e. 7. század közepe tájékán, hanem 2011. október 23-án is: Çilingiroğlu, Altan: *Did Weapons Dedicated to the Urartian God of Haldi Help to Save the Ayanis Fortress?* In: Egg, Markus – Naso, Alessandro – Rollinger, Robert (Hrs g.): *Waffen für die Götter. Waffenweihungen in Archäologie und Geschichte. Akten der internationalen Tagung am Institut für Archäologien der Leopold-Franzens-Universität, Innsbruck, 6.–8. März 2013*. Mainz, 2016. 17–26.

hatalmi tényező Kelet-Anatóliában, már nem létezett – hiszen ha lett volna, éppenséggel elválasztotta volna egymástól a nyugat-anatóliai lüdüket és az iráni médeket.

Ahogy már szóba került, az első urartui feliratokat I. Sarduri hagyta maga után. Pontosabban ebben az esetben egyetlen szövegről van szó, amelyet hat példányban vésett Vankale sziklájának a Van-tóhoz közelebbi, nyugati végén emelt építményének alapzatába két oldalt: hármat az északi, hármat a déli oldalon (CTU A 1A – 1F).⁷

Az egyébként asszír nyelvű (!) szöveg átírása és fordítása a következő:

- (1) IM šá^{m.d}sar₅-BAD₃ A^mlu-ti-ib-ri MAN GAL-e MAN dan-nu MAN ŠÚ
MAN^{kur}na-i-ri MAN šá-nin-šú NU TUK-ú^{lu}SIPA tab-ra-te
la-di-ru tú-qu-un-te MAN mu-šak-nis la kan-su-te-šú
^{m.d}sar₅-BAD₃ A^mlu-ti-ib-ri MAN MAN^{meš}-ni šá DÚ-šú-nu MAN^{meš}-ni
(5) ma-da-tú am-huru^{m.d}sar₅-BAD₃ A^mlu-ti-ib-ri DU₁₁-DU₁₁-ub
ma-a ana-ku pu-la-ni an-nu-te TA lib-bi^{uru}al-ni-ú-nu
(7) na-sa-ku ana-ku BAD₃ an-ni-ú ar-ti-si-íp

- (1) Sarduri, Lutipri fia felirata; a nagy király, a hatalmas király, a mindenség királya, Nairi királya, a párjanincs király, a csodálatos pásztor, aki nem fél a csatától, aki aláveti azokat, akik nem engedelmeskednek; Sarduri, Lutipri fia, királyok királya, aki ajándékot kap minden királytól.
(5) Sarduri, Lutipri fia így szól:
„Ezeket az alapköveket én hoztam ide Alniunu városából;
(7) én emeltem ezeket a falakat.”

G. Wilhelm már 1986-ben megállapította, hogy a felirat nagyjából egy nemzedéknyivel korábbi, II. Aššur-našir-apli-korabeli (Kr. e. 883–859), asszír írnoki, dedikációs hagyományokat követ.⁸ Ráadásul, ha egy pillantást vetünk a felirat elejére, a szöveget indító logogram szó szerinti jelentése alapján a következő értelmezést adhatnánk:

- (1) **IM šá^{m.d}sar₅-BAD₃ A^mlu-ti-ib-ri MAN GAL-e MAN dan-nu MAN ŠÚ...**
Sarduri, Lutipri fia **táblája**; a nagy király, a hatalmas király, a mindenség királya...

Az IM (akkádul *tuppu*), „tábla” logogramma használata meglehetősen furcsának tűnik egy *kőbe vésett* felirat esetében; ez csak annak lehet a jele, hogy a felirat készítője eredetileg egy Asszíria-beli vidéki írnok lehetett, vagy legalábbis olyan, aki annak a kompetenciának lehetett a birtokában, hogy hogyan lehet egy *agyagtáblán* különböző írnoki cselekményeket végrehajtani.

I. Sarduri Țušpában kialakuló hatalmi berendezkedése tehát, úgy tűnik, elkezdte a legkézenfekvőbb, az ismert legitimációs deklarációs eszközöket használni: asszír nyelven megfogalmazott, asszír mintájú (és asszír hatalmi mintázatú) feliratot hozva létre, azzal a szándékkal, hogy tudatosítsa az üzenet címzettjeiben a saját deklarált hatalmi pozícióját.

Különböző információkat közvetíteni azonban nemcsak leírt mondatokkal lehet. Ha megvizsgáljuk ugyanis az urartui uralkodó nevének leírását a szövegben, érdekes dolgot láthatunk; a leírt névalak ugyanis a következőképpen épül fel:

⁷ Salvini, Mirjo (ed.): *Corpus dei Testi Urartei*. Vol. 1. Roma, 2008. 97–99.

⁸ Wilhelm, Gernot: *Urtu als Region der Keilschriftkultur*. In: Haas, Volkert (Hrsg.): *Das Reich Urtu: Ein altorientalischer Staat im 1. Jahrtausend v. Chr.* Konstanz, 1986. 95–113.

m	d	sar ₅	BAD ₃
férfideterminatívum, férfinevek elején	istendeterminatívum, istennevek elején		akk. <i>dūru</i> , „fal” (átvitt értelemben: „erősség, erőd”)
Ištar			

Az még evidenciának tűnik az ékírásos íráshasználatban, hogy az első helyen egy férfi- (illetve gyakran valamilyen csoportot, törzset kifejező) determinatívum áll, jelezve, hogy akiről szó van, az egy férfi – esetünkben Sarduri. Az ezt követő jel ugyanakkor egy istendeterminatívum, amelynek felbukkanása kissé furcsa, és ha csak Sarduri nevének fonetikus átírási lehetőségeit vennénk figyelembe, teljesen indokolatlan. (Hiszen utána a sar₅ jel, azaz a király neve kezdődik...) Valójában az istendeterminatívum nem Sarduri személyének szól, hanem a sar₅ jelnek: ez utóbbi ugyanis egyben Ištar istennő logografikus jele – amelynek az ilyen értelmű használatát az előtte álló determinatívum is megerősíti. A negyedik, utolsó jel, a BAD₃ pedig szintén egy ideogram: akkádul *dūru*, „fal”, átvitt értelemben „erősség, erőd”.

Mit keres az ókori kelet hitvilágának egyik legemblematisusabb szereplője, Ištar egy Sarduri nevét leíró jelsoron? Első lépésként az vihet közelebb bennünket a válaszhoz, ha megpróbáljuk együtt értelmezni a két logogrammat, pontosabban azok asszír nyelvű olvasatát: „Ištar az <én> erősség<em>”. Az egyes szám első személyű alak ebben az esetben nem csak pusztán feltételezés: ha a BAD₅ logogrammot asszírul olvassuk ki a megfelelően ragozott formában (^o-*dūrī*), az egybecseng az uralkodónk nevének második felével. De ennél még tovább is léphetünk, mert ez a jelenség Sarduri nevének egészére igaz. A Kr. e. 9. században az észak-szíriai, észak-mezopotámiai térségben (tehát ott, ahonnan a Sarduri szövegét megvalósító írrok feltehetően származhat!) Ištar istennő nevét már feltehetően **Issar* formában ejtették ki.⁹ Feliratunknak az urauti király bemutatására vonatkozó részének tehát volta-képp kétféle olvasati és értelmezési lehetősége van (és volt a kortársak számára):

1. Sarduri (azaz a konkrét név)
2. „**Issar dūrī* (azaz „Ištar az én erősségem”)

Az újdonsült urauti király neve tehát sajátos szójátékra ad lehetőséget egy asszír nyelvű és mintázatú legitimációs felirat esetében: neve az akkád nyelv újasszír dialektusában kimondva *mintha* egy Ištar-teofórikus uralkodónév lenne, az annak megfelelő járulékos jelentéstartalommal azok számára, akik az üzenet címzettjei.

De pusztán csak egyfajta legitimációerősítő információs mintázat mellett miért választja Sarduri (vagy az írnoke) ezt a módszert? Ištar alakja jól ismert a mezopotámiai mitológiából mint a szerelem istennője, egyfajta mezopotámiai „Aphrodité”; a mezopotámiai civilizáció már a saját korában is elterjedt, illetve az utókor által is szélesebb körben ismert alkotásában is nagy szerepet játszik. A Gilgameš-eposzban beleszeret a nagynevű uruki királyba annak hőstette (azaz Humbaba, a cédruserdő sárkányszerű őrének legyőzése) után. Gilgameš azonban visszautasítja, ami után a szerelem istennője hisztérikus tombolásba kezd, kikönyörgi a hős elpusztítására törő „égi bika” megteremtését – amelyet azonban Gilgameš és barátja, Enkidu szintén megölnek, elindítva ezzel az Enkidu halálához és Gilgameš örökélet-kereséséhez vezető folyamatot az eposz második részében.¹⁰

⁹ Lásd például: Lipinski, Edward: *Studies in Aramaic Inscriptions and Onomastics*. Vol. 2. Leuven, 1994. 53.

¹⁰ Komoróczy Géza – Rákos Sándor: *Gilgames. Agyagtáblák üzenete. Ékírásos akkád versek*. Budapest, 1966. 119–124.

Egy másik történetnek pedig egyenesen ő a főszereplője: az „Ištar alvilágjárása” című mítoszban elhatározza, hogy behatol az alvilágba – ott azonban a halottak „élnek”, így neki is „le kell vetnie ékességét” (azaz a valószínű értelmezés szerint: meg kell halnia). Viszont ahogy a halottak sem szoktak általában visszatérni, úgy még egy istenség sem hagyhatja el csak úgy az alvilágot – ez pedig komoly dilemmát okoz az isteneknek, hiszen a szerelem istennőjének eltűnésével megszűnt a földön a termékenység, a reprodukció, a növények, állatok, emberek vonatkozásában egyaránt.¹¹

A különböző epikus alkotások mellett az is mutatja az istenség népszerűségét, hogy a szűken értelmezett Sumer és Akkád területén túl is megjelent a kultuszgyakorlatban szerte az ókori Keleten. Ahogy a különböző földrajzi régiók népessége kapcsolatba került a szűkebb értelemben vett mezopotámiai (azaz sumer-akkád) civilizációval és kultúrával, egyfajta *interpretatio Mesopotamica* alapján a saját hasonló karakterű istenségüket sorra Ištárral azonosították; így lett fontos szereplője a korabeli kultuszgyakorlatnak az észak-mezopotámiai területen az arbélai vagy éppen a ninivei Ištar. Északabbra, a hettita Anatóliában az egyébként hurri eredetű és például Šamuhában fontos kultuszhellyel bíró Šavoška lett azonos Ištárral.¹²

A különböző epikus alkotásokból, illetve feliratos szöveganyagból ugyanakkor az is kiderül, hogy Ištárnak, legalábbis az észak-mezopotámiai, szíriai és anatóliai hagyományban volt két másik, egymással némiképp összefüggő aspektusa is: egyrészt kapcsolódott a háború, a hadviselés jelenségéhez is, másrészt pedig ehhez kapcsolódóan markáns szerepet játszott például olyan uralkodókhöz kötődő hagyományban vagy reprezentációban, akik nem *megörökölték* a trónt, hanem maguk szerezték meg azt. Két, időben és térben (valamint műfajban) egymástól távol eső példával lehetne ezt szemléltetni: az agadei Šarru-kín legendájával, illetve a hettita uralkodó, III. Hattušili önéletrajzával.

Az agadei Šarru-kín legendája

Az agadei Šarru-kín a történeti hagyomány szerint az első „világbirodalom” megalapítója, az első uralkodó, akinek hatalma nem pusztán csak egy városra terjedt ki a Kr. e. 3. évezredben, hanem egy egész régióra, konkrétan egész Mezopotámiára. Šarru-kín (és az agadei dinasztia) hatalmának pontos nagysága, mértéke, befolyása persze történeti viták tárgya – számunkra most csak az a fontos, hogy alakja már az ókori Keleten is a tettersős, eredményes, ugyanakkor „alulról jövő”, egyfajta *self made*-uralkodó prototípusává, hivatkozási pontjává vált. Jól mutatja ezt a majd' kétezer évvel később, végleges formájában az újasszír korból ismert „Šarru-kín-legendá”, amelynek fő mondanivalója az, hogyan vált egy alacsony sorból származó, árva és veszélyeztetett (ma úgy mondanánk: „halmozottan hátrányos helyzetű”) gyerek, fiatal egy korabeli világbirodalom urává.¹³

¹¹ Komoróczy Géza (szerk.): „Fénylő ölednek édes örömeiben...” *A sumer irodalom kistűkre*. Budapest, 1983. 173–189. A részletes elemzést Innin (Ištar) alakjára vonatkoztatva lásd például: Kirk, G. S.: *A mítosz*. Budapest, 1993. 104–114. A történetről legutóbb: Péter Anna Krisztina: *A beszédszituációk változásai az Inana leszállása az alvilágba című mítoszban*. In: Doma Petra – Takó Ferenc (szerk.): „Közel s távol” IX. Az Eötvös Collegium Orientalisztika Műhely éves konferenciájának előadásai, 2018. Budapest, 2019. 11–22.

¹² Wegner, Ilse: *Gestalt und Kult der Ištar-Šawuška in Kleinasien*. Neukirchen – Vluyn, 1981.

¹³ ÓKTCh 99.

III. Hattušili önéletrajza

A másik történet a hettita-kori Anatóliából származik. III. Hattušili hettita király volt – aki írt egy önéletrajzot. (Vagy legalábbis az egyes szám első személyben megfogalmazott történet elmondja az ő életútját.) Ebben a király számot vet életútjával; azzal, hogyan is lett ő egy „legkisebb királyfiból” egy akkori nagyhatalom első embere.¹⁴

A szituáció persze a maga történeti összefüggésében prózai. III. Hattušili a hettita uralkodó, II. Muršili kisebbik fia. Apja halála után az idősebb fiú, II. Muwatalli kerül a trónra, az ő idejében Hattušili karrierje is szépen ível felfelé: Hattuša kormányzója, az egész „Felső Ország” első embere lett, jelentős katonai egységek felett diszponált. Ez a karrier azonban megtört Muwatalli halálával és az ő fia (azaz Hattušili unokaöccse), III. Muršili trónra kerülésével, aki eltávolította a tisztségeiből hősünket. Hattušili ezt persze zokon veszi, és eltávolítja a trónról Muršilit – az „önéletrajz” tulajdonképpen nem más, mint egyfajta apológia a tekintetben, hogy miért látta ezt a lépést szükségesnek.

Bár kétségtelenül különböző hangsúlyokkal, de a két említett történetben vannak hasonlóságok: bizonytalan származás (Šarru-kín apja „ismeretlen”), alacsony társadalmi státusz (egy kertész nevelte fel), veszélyeztetett gyerekkor, alacsony élet- vagy karrierlehetőségek (Šarru-kín csecsemőként kitették a folyóra, úgy talált rá a kertész; Hattušilinek születése után nem jósoltak nagy jövőt, gyenge és csenevész fiúnak tartották, aki korán el fog halálozni). A mi szempontunkból viszont a legjelentősebb hasonlóság a két történet narratívájában az, hogy mindkét esetben az elbeszélő (azaz a király) Ištar támogatását fedezte fel a sikereiben: a legendájában Šarru-kín úgy beszélt Ištarról, mint „aki belém szeretett”, Hattušili pedig karrierjének állomásait, közte a trón megszerzését rendre „a šamuhai Šavoška” (azaz Ištar) támogatásának tulajdonította.

Ištar tehát kétségtelenül olyan istenségnek tűnik, aki különleges kapcsolatban áll sikeres hősökkel és uralkodókkal az ókori keleti hagyományban; legyenek azok epikus hősök (Gilgameš és Ištar), legendás uralkodók (az agadei Šarru-kín és Ištar) vagy történeti narratíva hősei (III. Hattušili és Ištar) – ez utóbbi szempontból talán az sem véletlen, hogy az agadei Šarru-kínhoz kapcsolódó legendás történeti narratíva a maga expresszív formájában épp az újasszír korból, a Szargonida-dinasztia korából származik, amelynek alapítója II. Šarru-kín (Kr. e. 721–705), aki maga is feltehetően puccsal szerezte meg a trónt.

Ez a kapcsolat vélhetően a mezopotámiai lélektudat egy sajátos aspektusához kapcsolódik. Az istenség nevének köznevesített változata ugyanis egyfajta sajátos lélektudat: akinek *ištaruja* van, annak hatása van a környezetére, alakítani, formálni tudja azt, sikereket ér el, hatalma van (vagy hatalmat szerez) emberek felett, befolyásolni tud eseményeket – és fordítva, akinek hatása van a környezetére (vagy éppen „sármja” van, és valószínűleg itt ér össze Ištar isten szerelmi és a hatalmi sikerekkel kapcsolatos aspektusa), annak *ištaruja* van.¹⁵

Nincsenek pontos és közvetlen információink I. Sarduri hatalomszerzéséről, sőt valójában arról sem, hogy Tušpán kívül meddig és mely területekre terjedt ki a hatalma. Apja, Lutipri neve más forrásból nem ismert; és bár az biztosnak mondható, hogy hurri névről van szó, és ezzel jól beágyazódik az urartui nyelvi, kulturális hagyományba, a név pontos jelentése, értelmezése, ezáltal a név viselőjének pontos titulusa, funkciója bizonytalan. A kortárs asszír információk, a III. Šulmánu-ašaredu térségbeli hadjáratairól szóló beszámolók, ahogy erről fentebb volt szó, korábban egy bizonyos Aramét említették „Urtu királyának” –

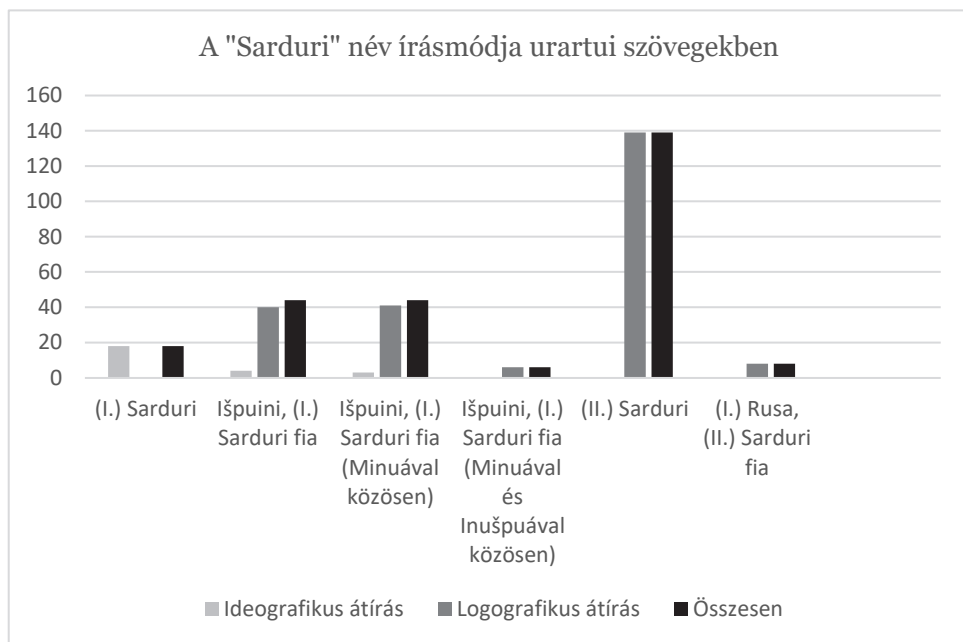
¹⁴ Otten, Heinrich (Hrsg.): *Die Apologie Hattusilis III. Das Bild der Überlieferung*. Wiesbaden, 1981.

¹⁵ Oppenheim, Leo: *Az ókori Mezopotámia*. Budapest, 1982. 249–259.

azonban hogy neki volt vagy lehetett-e bármi köze Lutiprihoz, teljesen bizonytalan.¹⁶ Nem tudjuk, hogy Sarduri uralma mennyire lehetett teljesen új hatalmi formáció, vagy mennyiben támaszkodott valamilyen (akár dinasztikus) előzményekre. Az azonban biztos, hogy Vankale akkori újdonsült főnöke (vagy éppen az írnoke) teljesen új legitimációs eszközt vet be: egyrészt az írásbeliséget, másrészt azon belül egy a korban ismert információs mintázatot. Harmadszor pedig Sarduri nevének ideografikus átírásával az újdonsült főnök történetét jól érthető, tágabb hatalomtörténeti és kulturális összefüggésbe helyezi.

Érdeemes egy pillantást vetni arra, hogy ezeket az eszközöket hogyan használták (vagy használták-e egyáltalán) Urartu történetének további részében. Maga az írásbeliség, úgy tűnik, végig uralkodói „monopólium” volt, és a királyok legitimációjának fontos eleme: a szikla- és sztéléfeliratok létrehozását az uralkodók kezdeményezik, az ő tetteiket, sikereiket beszélik el, az ő intencióikat közvetítik. Újdonság viszont, hogy a feliratok nyelve I. Sarduri utódjától, Išpuinitől kezdve az asszír helyett urartuira vált.

A „Sarduri” név ideografikus átírását illetően összességében és kronológiailag értelemszerűen azoknak a királyoknak a feliratai jöhetnek szóba, akik vagy maguk is ezt a nevet viselték, vagy az apjukat hívták így: I. Sardurin kívül Išpuini, Sarduri fia, II. Sarduri, és I. Rusa, II. Sarduri fia. Ezeknek az uralkodóknak a felirataiban a „Sarduri” név logografikus és ideografikus írásmódjának az arányai a következők:

A diagramon nem a feliratok számát vettük alapul, hanem azt, hogy azokon összesen hányszor kerül említésre a „Sarduri” név. Látszik, hogy egyedül I. Sarduri esetében van a név minden esetben ideografikusan leírva; ez „darabszámra” 18, de valójában a fentebb is említett egy, ráadásul egyébként is asszír nyelvű felirat összesen hat duplikátumáról van szó; azaz

¹⁶ A kérdéshez lásd Buhály Attila: *sal/mlutu: urartui ifjak?* In: Jenei, Teréz – Margitics, Ferenc (szerk.): Generációk és nézőpontok: a Pedagógusképző Kar 2010. évi Tudomány Napi Konferenciájának előadásai. Nyíregyháza, 2011. 233–251.

– ahogy láthattuk is – amikor I. Sarduri esetében leírják az uralkodó nevét, akkor azt *ideografikusan* írják le.

I. Sarduri utódai esetében azonban már változik a helyzet. Išpuni a csak a saját neve alatt állított felirataiban a 44 esetből összesen csak négyszer írta le ideografikusan apja nevét – ez a négy előfordulás is *egyetlen* feliraton szerepel. Különösen feltűnő az, hogy később, II. Sarduri (és az ő fia és utódja, I. Rusa) felirataiban *egyszer sem* írják ideografikusan a „Sarduri” nevet. A tendencia világos: az ideografikus írásmód és az ezzel kapcsolatos legitimációs „meta-üzenet” még fontos az állam történetének kezdeteinél, később, amikor ráadásul az írásbeliség nyelve is urartuivá válik, kevésbé. Talán az uralkodó dinasztia hatalmának konszolidációját jelzi ez a folyamat? Vagy változott valamelyest az üzenet célközönsége? (*Nota bene*: ki tud elolvasni egy asszír feliratot Kr. e. körülbelül 835-ben a kelet-anatóliai Van-tó partján?)

Végül egy záró *excursus*: Visszatérve I. Sarduri konkrét feliratára, feltűnhet még egy jelenség és az ezzel kapcsolatos újabb „meta-információ”. A BAD₃ („fal”) ideogram ugyanis nemcsak a király nevében tűnik fel: szerepel a szöveg utolsó sorában is, amikor a Sarduri által megvalósított produktumról esik szó: „...én emeltem ezeket a falakat.” Itt elsősorban nyilvánvalóan Tušpa vagy legalábbis a Sarduri által felépített létesítmények „faláról” van szó. Mivel azonban itt ugyanaz az ideogram szerepel, mint amit a király nevének leírásakor szerepeltettek annak „meta-információs” értelmezéséhez („Ištar az én erősségem”, azaz „fal-am”), a kifejezésben megbújik egy erre ráépülő értelmezés is: a „fal” ebben az esetben nem csupán az épületek falai, hanem az az erős kapocs is, ami az újdonsült királyt és Ištart összeköti – ami ezek szerint nem csupán az istenség pozitív hozzáállásából ered, hanem maga a király is sokat dolgozott rajta.

Nem tudhatjuk persze biztosan, hogy ez a „játék” a különböző ideogramok és szimbólumok használatával mennyire volt tudatos. Dan Sperber szerint ugyanakkor a gondolatok úgy terjednek embertől emberig, mint a fertőzések: ahol megjelennek, ott elsősorban valahol máshol megismert, onnan átvett fogalomkészletről vagy legalábbis annak bizonyos konkrét elemeiről van szó.¹⁷ Igaz ez az urartui államalapítás esetében is a Kr.e. 9. század végén, amikor több olyan kulturális és hatalomtechnikai elem is megjelenik Kelet-Anatóliában, ami korábban az Asszír Birodalomra volt jellemző: az írásbeliség használata, azon belül különböző uralmi kifejezések, titulusok legitimációs célzatú átvétele, illetve szimbólumok használata. Igaz ez az első név szerint ismert urartui király, I. Sarduri nevének egy meglehetősen sajátos írásos reprezentációjára is, ami azt mutatja, hogy a formálódó urartui állam metakommunikatív szinten is tudatosan kezdte használni a különböző mezopotámiai eredetű hatalmi-ideológiai, legitimációs elemeket.

ATTILA BUHÁLY

What does Sarduri have to do with Ištar? An Assyrian logogram as a means of legitimacy in Urartu

According to Dan Sperber, thoughts spread from person to person like infections: they appear primarily as sets of concepts that have been received from somewhere else, or at least their certain specific elements come from outside sources. This holds true for the establish-

¹⁷ Sperber, Dan: *A kultúra magyarázata*. Budapest, 2001.

ment of the state in Urartu at the end of the ninth century BC, when a number of cultural and technical elements of culture and power appeared in Eastern Anatolia, which were previously typical in the Assyrian Empire: the use of literacy, including taking over various expressions of domination, titles with purposes of legitimacy and the use of symbols. The starting point of the paper is a rather specific written representation of the name of the first known King of Urartu, Sarduri I: the name of the king resembles the Assyrian phrase "Ištar is my strength". The fact that the creator of (or who ordered) the first inscriptions in Urartu took advantage of the possibilities resulting from this acoustic similarity, at least in Assyrian texts, shows that the evolving Urartu State consciously started using the various power-ideology and legitimacy elements of Mesopotamian origin.